

૬ મણાં આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણમાં 'થ્યુસીડીડીસ ટ્રેપ' શબ્દ ખૂબ જાણીતો થયો છે. સરળ ભાષામાં એનો અર્થ કહીએ તો, જ્યારે એક નવી ઉભરતી શક્તિ ખૂબ ઝડપથી મજબૂત બને અને એક જૂની સ્થાપિત શક્તિને પડકારવા લાગે, ત્યારે બંને વચ્ચે ડર, અવિશ્વાસ અને તણાવ વધે છે - અને ઘણી વખત એ યુદ્ધ તરફ લઈ જઈ શકે છે. આ વિચારનું નામ પ્રાચીન ગ્રીક ઇતિહાસકાર થ્યુસીડીડીસ પરથી આવ્યું છે. 2500 વર્ષ પહેલાં એથેન્સની વધતી શક્તિ અને સ્પાર્ટાના ડરે યુદ્ધ અનિવાર્ય બનાવ્યું, તેવું તેમણે લખ્યું હતું. આ વાત પેલોપોનેશિયન યુદ્ધમાં મૂળ ધરાવે છે. યુદ્ધનું સાચું કારણ એથેન્સનો ઝડપી ઉદય અને સ્થાપિત આધિપત્ય, જેના કારણે સ્પાર્ટામાં ભય પેદા થયેલ. પરિણામી ગભરાટે બંનેને એક વિનાશક દાયકાઓ સુધી ચાલતા યુદ્ધમાં ભીંસી લીધા જેણે આખરે પ્રાચીન ગ્રીક સંસ્કૃતિને અપંગ બનાવી દીધી.

'જ્યારે નવી શક્તિ જૂની શક્તિને પડકારે છે, ત્યારે ડરથી જન્મેલો સંઘર્ષ થ્યુસીડીડીસ ટ્રેપ કહેવાય.' અઢી હજાર વર્ષ પહેલાંનો આ વિચાર અમેરિકા અને ચીનના સંબંધો માટે ફરીથી ચર્ચામાં આવ્યો છે પરંતુ સવાલ એ છે કે શું આ માત્ર રાષ્ટ્રો વચ્ચેની માનસિકતા છે? કે પછી આ માણસના મનની બહુ જૂની રચના છે? જો આપણે ધ્યાનથી જોઈએ તો 'થ્યુસીડીડીસ ટ્રેપ' આપણા ઘરમાં, ઓફિસમાં, રાજકારણમાં અને સંબંધોમાં પણ જીવતું દેખાય છે. રાજકારણમાં કોઈ મંત્રીને પોતાની નીચે ઊભરતી વ્યક્તિનો ભય રહે છે. વેપારમાં કોઈ માલિકને લાગે છે કે નવા મેનેજર કે ભાગીદાર વધારે પાવરફૂલ ન બની જાય. પરિવારમાં ઘણી વાર સાસુને લાગે કે હવે ઘરમાં મારી જગ્યાએ વહુનું મહત્ત્વ વધશે. જ્યારે બીજી તરફ વહુને લાગે કે સાસુને કારણે મને સ્વીકારવામાં આવતી નથી. બંનેના મનમાં એક અદૃશ્ય ડર રહે છે - મારી જગ્યા છીનવાઈ જશે કે નબળી પડી જશે.

અહીં સમસ્યા વ્યક્તિ માટેની નથી. સમસ્યા 'જગ્યા ગુમાવવાની કે નબળી પડવાના ભયની' છે. માનસશાસ્ત્ર કહે છે કે માણસને માત્ર પૈસા કે સત્તાની જરૂર નથી હોતી. તેને ત્રણ બાબતોની ઊંડી જરૂર હોય છે, સ્વીકાર, મહત્ત્વ અને નિયંત્રણ. જ્યારે કોઈ નવી વ્યક્તિ આવે અને આપણને લાગે કે આ ત્રણમાંથી કંઈક ઘટશે ત્યારે અંદર એક એલાર્મ વાગે છે. એ એલાર્મ કહે છે: 'સાવધાન! તારો ભાગ ઓછો થઈ રહ્યો છે.' આથી ઈર્ષા, ગુસ્સો, ઈનસિક્યોરિટી, અવિશ્વાસ અને નિયંત્રણ કરવાની વૃત્તિ શરૂ થાય છે. સૌથી રસપ્રદ બાબત એ છે કે આ ઘણી વખત પેઢી દર પેઢી ચાલતું રહે છે.

કિસ્સો: 1

ઘરમભાઈ અને રણજીતભાઈ મિત્ર હતા. ઘરમભાઈ સેવાભાવી હોવાથી સમાજમાં લોકપ્રિય હતા. જેથી રાજકીય દળે તેમને પોતાના દળમાં ઉચ્ચ પદ આપ્યું. પછી તો ઘરમભાઈની પ્રગતિ થતી ગઈ. હવે રણજીતભાઈને પણ રાજકારણમાં જવાની ઈચ્છા થઈ. ઘરમભાઈના સહકારથી તેમણે પણ દળમાં સ્થાન મેળવી લીધું પરંતુ સેવાભાવ અને સીનિયોરિટીના કારણે ઘરમભાઈનો દબદબો બધે દેખાઈ આવતો, જે જોઈ રણજીતભાઈને લાગ્યું કે ઘરમભાઈના કારણે જ તેમના કાર્ય પર લોકોનું ધ્યાન ઓછું જાય છે તેથી રણજીતભાઈએ પૈસાના વર્ચસ્વથી દળમાં બધાંને પોતા તરફ આકર્ષી લીધા. ધીમે ધીમે એક સમયના મિત્રો એકબેકના વિરોધીઓ બની શીત યુદ્ધ લડવા લાગ્યા. પૈસાના બળથી રણજીતભાઈએ દળનું નિયંત્રણ પોતાના હાથમાં લેવાનું શરૂ કર્યું, જેથી તેમનું કદ (મહત્ત્વ) દળમાં વધવા લાગ્યું. રણજીતભાઈની સાથે કામ કરતા પરમાર્થભાઈ, હરેશભાઈના કદ પણ રણજીતભાઈની સાથે સાથે વિસ્તરવા લાગ્યા. રણજીતભાઈએ તે બંનેનું કદ ઘટાડવા તેમને હાંસિયામાં મૂકવાનું શરૂ કર્યું. રણજીતભાઈને હેલ્થના પ્રશ્નો ઊભા થતાં જ

સંબંધોમાં થ્યુસીડીડીસ ટ્રેપ: જ્યારે બદલાવ ખતરો લાગે છે

પરમાર્થભાઈએ આગળ આવી સત્તા સંભાળી લીધી. રણજીતભાઈ સ્વસ્થ થઈને પરત ફર્યા ત્યાં સુધીમાં તો પરમાર્થભાઈ રમતમાં આગળ નીકળી ગયા હતા. હવે પરમાર્થભાઈ અને રણજીતભાઈ વચ્ચે રાજકીય યુદ્ધ શરૂ થયું.

અહીં એકને ડર છે કે બીજો એનું સ્થાન લઈ લેશે. બીજાને ડર છે કે તેને આગળ વધતો રોકવામાં આવશે. આ ડર સ્પર્ધા શીતયુદ્ધમાં પરિણમે છે. તેઓએ વિચાર નહીં વર્તન વારસામાં આપ્યું.

ખરું જોતાં બંને પક્ષો સમજદારી, સંવાદ અને સહકાર રાખે તો આવા ટ્રેપ ટાળી શકાય. રાજકારણમાં વરિષ્ઠ નેતા વિચારે કે, 'મારા સહાયકો મારા વિરોધી નહીં, મારા વારસદાર છે' તો સંસ્થા મજબૂત બને. આવું વિચારવું આદર્શ લાગે પણ આચરણમાં મુશ્કેલ છે. હા! મુશ્કેલ હોઈ શકે પણ અશક્ય નથી. ખરેખર તો ઘણી વાર જે સહાયકથી આગળ નીકળી જવાનો ખતરો માનતા હોય, તે પોતાના મનનો ડર હોય છે.

કિસ્સો : 2 (2010-2024)

વૃંદાના લગ્નને 15 વર્ષ થયાં હતાં. તેની સાસુ સાથે બોલાચાલી થતાં તે પિયર રહેવા જતી રહી હતી પરંતુ બે બાળકો હોવાથી તે સમાધાન કરી ફરી સાસરે રહેવા જવા માંગતી હતી, જેથી તે સંસ્થા પાસે મદદ માટે આવી. વૃંદાને સાસુ માટે ફરિયાદ હતી કે, સાસુનું જ ઘરમાં ચલણ હતું. તેનો પતિ પણ તેની મમ્મીને પૂછીને જ બધું કરતો. તેની સાથે મોટા ભાગે પતિના ઝઘડા થતા રહેતા, જેનું કારણ પણ તેનાં સાસુ જ હોય છે, એવું વૃંદાનું માનવું હતું. સાસુ પોતે પણ વાસી ખાતાં અને વૃંદાને પણ વાસી ખાવા ફરજ પાડતાં. આ સિવાય તેઓના પરિવારમાં અન્ય કોઈ પ્રશ્નો નહોતા. સંસ્થા તરફથી વૃંદાનાં સાસુને બોલાવીને સમજાવવામાં આવ્યાં. તેના સાસુની રજૂઆત હતી કે તેઓ જ્યારે લગ્ન કરીને આવ્યાં હતાં ત્યારે તેમનાં સાસુના આકરા વ્યવહાર

સામે એમણે કદી અવાજ નથી ઉઠાવ્યો. વૃંદા તો નાનીનાની બાબતમાં જ હોબાળો મચાવે છે. ઉપરથી મારા દીકરાને પણ મારી વિરુદ્ધ ભડકાવે છે. હવે મારો દીકરો તેનો પગાર પણ મારા હાથમાં નથી આપતો. સંસ્થાએ વૃંદા અને માલતીબેન વચ્ચે સુમેળ થઈ શકે એવું સમાધાન કરાવી દીધું.

ચૌદ વર્ષ બાદ ફરી વૃંદા સંસ્થા પાસે મદદ માટે આવી. આ વખતે તે સ્વયં સાસુની ભૂમિકામાં હતી અને વહુ આર્યાની વિરુદ્ધ ફરિયાદ લઈને આવી હતી. વૃંદાની સાસુને જે વાંધા વૃંદાના વ્યવહાર માટે હતા, તે જ આજે વૃંદાને તેની વહુ આર્યા માટે હતા. વૃંદા સાથે જ્યારે 14 વર્ષ પહેલાંની વાતો વાગોળવામાં આવી, તો વૃંદા ધીમે ધીમે સમજવા લાગી કે પાત્ર બદલાયાં, ભૂમિકા બદલાઈ પણ વિચાર-વર્તન નહોતાં બદલાયાં.

મેં વૃંદાને 'પરિવર્તન બનવા' શીખવ્યું, 'તું જે મુશ્કેલીમાં ફસાયેલી છે ત્યાં થોભ અને શાંતિથી એવી જ મુશ્કેલીમાં ફસાયેલી બીજી વ્યક્તિને જો, જે પણ સંઘર્ષ કરી રહી હોય.' વૃંદાને તે બીજી વ્યક્તિ પોતાની વહુ આર્યા દેખાઈ. 'હવે તું ધ્યાન આપ કે તારી અંદર આર્યા વિશે શું વિચાર આવે છે?' 'તેનો સંઘર્ષ તને કેવો લાગે છે?' 'હવે તું તેના માટે સરળતા અને સુખની કામના કર, જેથી તે પોતાના સંઘર્ષમાંથી બહાર આવી શકે.' 'વૃંદા! હવે તું કહે, જ્યારે તું આવું વિચારે છે ત્યારે તારી અંદર શું બદલાય છે?'

વૃંદાને સમજાયું કે, આર્યા જે સંઘર્ષમાં ઝૂરી રહી છે તે થકી તે દુ:ખી રહે છે. તેના દુ:ખની છાયા તેના પતિ અને સંતાનો પર પડે છે. આ તમામના દુ:ખની અસર સમગ્ર પરિવાર પર છે, જેમાં તેનો પણ સમાવેશ થાય છે.

કદાચ આ આખી સમસ્યાનો સાર એક વાક્યમાં કહી શકાય: 'જ્યાં પ્રેમ કરતાં સ્થાન બચાવવાની ચિંતા વધી જાય, ત્યાં થ્યુસીડીડીસ ટ્રેપ શરૂ થાય છે' અને જ્યાં આપણે સમજીએ કે જીવનમાં મહત્ત્વ વહેંચવાથી ઘટતું નથી, વધે છે - ત્યાંથી મુક્તિ શરૂ

થાય. કદાચ વિશ્વનાં મોટાં યુદ્ધ અને ઘરના નાના ઝઘડાઓનું મૂળ કારણ એક જ છે, બીજાની વૃદ્ધિનો ડર.

અને કદાચ સૌથી મોટો ઉકેલ પણ એક જ છે:

ડરને સ્પર્ધામાં નહીં, સહયાત્રામાં ફેરવવો.

આમ થ્યુસીડીડીસ ટ્રેપ માત્ર દેશો કે રાજકારણ સુધી મર્યાદિત નથી. તે માનવ સંબંધોમાં પણ ઘણી શાંતિથી કામ કરે છે. સંબંધોમાં આ ટ્રેપ ત્યારે શરૂ થાય છે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિને લાગે કે, 'મારું મહત્ત્વ, મારી જગ્યા, મારી ઓળખ કે મારા પ્રભાવ પર હવે કોઈ બીજો આગળ વધી રહ્યો છે. પરિવારમાં એ આ રીતે દેખાય છે. જેમ કે, સાસુને લાગે કે દીકરો હવે વહુને વધારે મહત્ત્વ આપે છે, મોટા ભાઈને લાગે કે નાના ભાઈની સફળતાથી પોતાનું મહત્ત્વ ઘટશે, માતા-પિતાને લાગે કે બાળકો હવે તેમની સલાહ કરતાં બહારના લોકોની વાત વધુ સાંભળે છે, મિત્રોમાં પણ એક મિત્ર આગળ વધે ત્યારે બીજા મિત્રને અદૃશ્ય અંતર અનુભવાય છે. જ્યારે સામાજિક સંબંધોમાં પણ આ જ બને છે: જેમ કે, જૂના કાર્યકર્તાઓને નવાઓની લોકપ્રિયતાનો ડર, વરિષ્ઠોને નવા વિચારો કે નવી પેઢીના પ્રભાવથી અસ્વસ્થતા, જૂથો વચ્ચે 'આ લોકો આપણું સ્થાન લઈ જશે' જેવી લાગણીઓ. મોટાભાગે વિવાદનું મૂળ 'ખરાબ વ્યક્તિ' નથી હોતું પણ 'ખોવાઈ જવાનો ડર' હોય છે. આ ટ્રેપ સંબંધોમાં-પ્રેમને સરખામણીમાં, વિશ્વાસને શંકામાં, સહકારને સ્પર્ધામાં અને વાતચીતને નિયંત્રણમાં ફેરવે છે. ધીમે ધીમે લોકો એકબીજાને માણસ તરીકે જોતા નથી પણ મારા સ્થાન માટેનો ખતરો તરીકે જોવાનું શરૂ કરે છે જે માટે સ્વયંને સરળ પ્રશ્ન પૂછવાથી ગેરસમજ ઓછી કરી શકાય: જેમ કે, 'મને આવું લાગ્યું, શું હું સાચું સમજું છું?' 'હું ખરેખર વ્યક્તિથી પરેશાન છું કે મારી અંદરના ડરથી?' ઘણી વખત આ જવાબ ત્યાં જ મળી જાય છે. અંતે કદાચ એક વાત યાદ રાખવા જેવી છે:

સંબંધો ત્યાં તૂટતા નથી જ્યાં લોકો બદલાય છે, સંબંધો ત્યાં તૂટે છે જ્યાં લોકો બદલાવને ખતરો માને છે અને જ્યાં બદલાવને વિરોધી નહીં પણ સહભાગી તરીકે સ્વીકારવામાં આવે ત્યાં થ્યુસીડીડીસ ટ્રેપ સંબંધોમાંથી ધીમે ધીમે દૂર થવા લાગે છે. આ જ છે, પરિવારની શાંતિથી વિશ્વશાંતિ તરફની કૂચ.

-Instagram@gita.shroff